

DETEKTYVINĖ VIENOS JUOZO MILTINIO BIBLIOTEKOS KNYGOS ĮRAŠŲ ISTORIJA

Angelė Mikelinškaitė

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-
Bitės viešosios bibliotekos

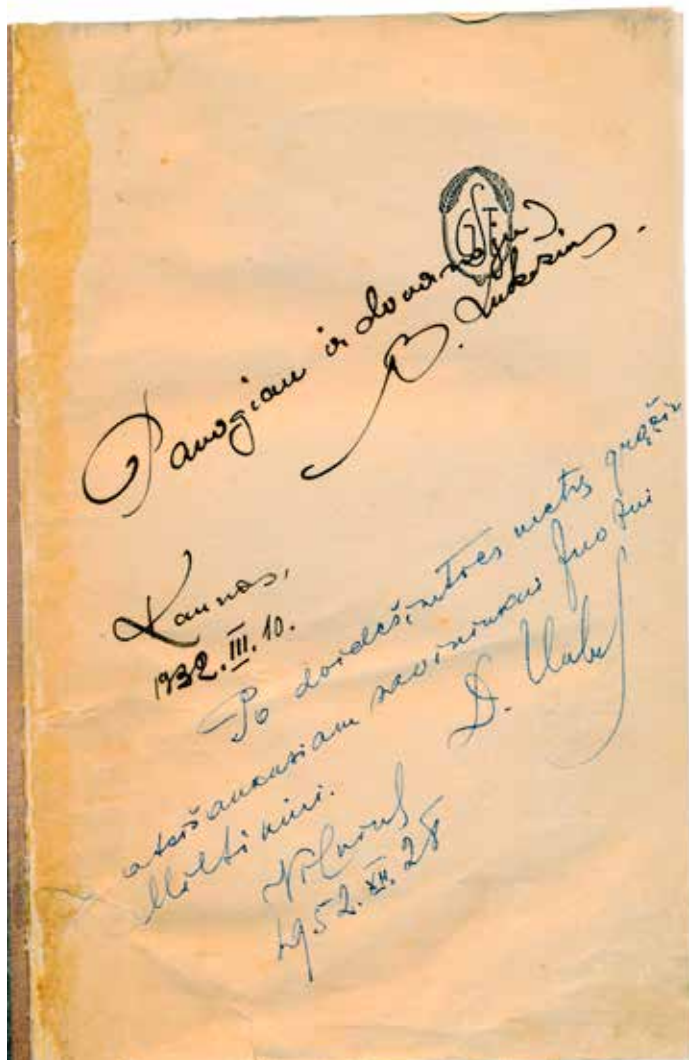
Juozo Miltonio palikimo studijų centras

Algirdo g. 54-19, LT-36107 Panevėžys, Lietuva

El. paštas a.mikelinskaite@gmail.com

Asmenines bibliotekas žmonės kaupia įvairių tikslų ir paskatų vedami. Vieni knygoje semiasi išminties ir aiškinasi mokslo tiesas, kiti jose randa gyvybingą žinių ir būties vertybių sandaugą, tretį šio dvasinio pasaulio lobius su visomis jų kultūros apraiškomis paveldi iš tėvų. Būsimasis režisierius savo pirmąją knygą atrado dar vaikystėje – iš krikštamotės gavo dovanų iliustruotus Biblijos skaitymus, o vėliau jose, atsiųstose iš viso pasaulio, ieškojo savojo teatro esmės. Taip jo asmeninėje bibliotekoje sugulė daugiau nei trys tūkstančiai knygų.

Šis pasaulio išminties lobynas, Juozo Miltonio (1907–1994) – aktorius, režisierius, Panevėžio dramos teatro įkūrėjas – asmeninė biblioteka, rankraštinių palikimas (įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ nacionalinį registrą) atspindi plačią Lietuvos ir Europos gyvenimo panoramą ir padeda visapusiškiau ir giliau suprasti ir pažinti šią dinamišką ir daugiabriaunę asmenybę. Įprasta, kad tokiuose leidiniuose aptinkame knygos nuosavybės ženklus – antspaudus, ekslibrisus, rankraštinius įrašus (proveniencijas). Be to, tikriausiai nerastume tokio asmeninio rinkinio, kuris nebūtų papildytas dovanomis. Asmenines bibliotekas dovanos pasiekia keliais būdais: kai su leidinio autoryste nesusijęs asmuo dovanoja ar nuperka savo specialiai parinktą ir bibliotekos savininkui skirtą knygą arba kai knygą dovanoja pats autorius. Dovanojamo leidinio įrašo tekstas paprastai susideda iš adresato įvardijimo, progos, dažnai atvejais pažymimos dovanojimo aplinkybės. Toks knygoje paliktas įrašas yra labai svarbus rašytinis paveldas kaip komunikavimo ir pažinimo šaltinis, nes asmeninės bibliotekos leidiniuose randami įrašai padeda atskleisti praėjusio laiko paliktus pėdsakus, kultūrinio gyvenimo kasdienybę, istorinių įvykių kaitą, žmonių tarpusavio santykius ir tradicijas. Minimą šaltinių grupę užfiksuoti ir įtraukti į tyrinėjimus sudarė galimybę 2008–2009 m. išleistas J. Miltonio

1 PAV. Balio Lukošiaus ir Dominyko Urbo įrašai J. Miltinio asmeninės bibliotekos knygoje „Psychologie des Unbewussten“ (1924)

Pavogiau ir dovanojau. / B. Lukošius. / Kaunas, / 1932.III.10.

Po dvidešimties metų gražinu / atsišaukusiam savininkui Juozui / Miltiniui. / D. Urbas / Vilnius / 1952.XII.28¹

2 PAV. Knygos antraštinis lapas su J. Miltinio ir D. Urbo proveniencijomis

3 PAV. Knygos „Psychologie des Unbewussten“ (1924) viršelis po įrišimo

asmeninės bibliotekos katalogas² su visais suregistruotais režisieriaus asmeninės bibliotekos leidiniais, įrašais ir kitais knygos ženklais, kuriuose atsiskleidžia knygos siuntėjo ir adresato, dovanotojo ir gavėjo ryšys.

Šioje publikacijoje pristatomas vienas leidinys iš 452 J. Miltinio asmeninės bibliotekos leidinių su įrašais. Pažvelkime, kuo jis išsiskiria iš kitų knygų siuntėjų, dovanotojų ar mecenatų leidinių, pažymėtų knygos nuosavybės ženklais – įvairiais įrašais, autografais, dedikacijomis. Išlikęs įrašas ne tik įdomus, bet ir vertas išsamaus aptarimo, nes atspindi ir įtikinamai reprezentuoja trijų asmenybių asmeninių ryšių ir kultūrinės bei socialinės aplinkos koreliaciją.

Kaip matyti, prieš antraštinį knygos lapą esanti dviejų šriftų ir dviejų įrašų sankirta – dovanotojo ir dovanos gavėjo – nėra įprasta rašytinių knygos nuosavybės ženklų tradicijoje. Viena iš proveniencijų ne tik skelbia įrašo turinį, bet ir pateikia aplinkybes ir apibūdina veiksmo tęsinį: *Pavogiau ir dovanaju. B[alys] Lukošius. Kaunas, 1932.III.10.*³ Šis drąsus ir provokuojantis įrašas atkreipia dė-

mesį dar ir todėl, kad įrašytas save įvardijusio tariamo nusikaltimo sumanytojo ir vykdytojo, o kartu ir dovanotojo. Tai patvirtina ne tik įrašo tekstas, bet ir šalia užrašyti asmens duomenys: inicialai, pavardė, metai, vieta, kurių autentiškumas tikras ir nekelia abejonų (braižas sulygintas su kitais Balio Lukošiaus to laikotarpio ranka rašytais dokumentais). Tačiau lieka neaišku, kaip tiesiogiai šis savanoriškai paliudytas vagystės faktas ir aplinkybės yra susiję su įrašo autoriumi. Žinant to laikotarpio politinę ir socialinę terpę ir ribotą pasiūlą knygų rinkoje, toks knygos pasisavinimas galėtų būti traktuojamas ir kaip nusikaltimo faktas, ir kaip būdas skaitymo, žinių, informacijos poreikiams patenkinti. Pats J. Miltinis savo asmeninės bibliotekos knygas taip pat labai saugojo, ypač nuo intelektualų. Visgi aptariamo leidinio proveniencija, liudijanti vagystės faktą, įdomi ir dėl siekimo nusikalstamą veiksmą paviėšinti ir jį traktuoti kaip savotišką nuopelną, o kartu informuoti būsimą dovanos gavėją.

Skelbiamo įrašo autorius – Balys Lukošius (1908–1987), aktorius, režisierius ir dailininkas – gimė Kuršėnuose. Mokėsi įvairiose mokyklose: Kuršėnų pradžios, Šiaulių gimnazijoje, Mokytojų seminarijoje, Kauno meno mokykloje ir Valstybės teatro vaidybos mokykloje, kiek vėliau, 1949 metais, dar baigė Dailės akademiją ir Dailės institutą. Kauno Vaidybos mokykloje, į kurią įstojo 1928 m., sutiko puikius mokytojus – kurso vadovus: romantišką nepakartojamos vaidybos technikos asą Konstantiną Glinskį ir nesutramdoma gyvybine energija trykštanti temperamentingąjį Borisą Dauguvietį.

J. Miltinis, kuris šioje tariamos vagystės istorijoje išryškėja kaip nukentėjęs asmuo, mokėsi Viekšnių progimnazijoje, Kauno jėzuitų gimnazijoje, po beveik pusmečio mokslo, 1927 m. pradžioje, Tėvui Kipui aptikus J. Miltinio rašytą laišką į teatrą⁴, iš jos pašalinamas. Šis išėjimas – lemtingas, netrukus, 1927 m. rudeni, J. Miltinis išlaiko egzaminus („tik metus reikės laukti mokslo pradžios: mat studija vis dar uždaryta“⁵) į Valstybės teatro vaidybos mokyklą, veikusią prie Kauno dramos teatro, kurioje, be kitų, vėliau žinomų aktorių, mokėsi ir B. Lukošius. Taip susiklosčius aplinkybėms, tokioje kūrybinės minties ir improvizacijos kupinoje aplinkoje susitinka B. Lukošius ir J. Miltinis. Pabaigus Vaidybos mokyklą jų keliai išsiskyrė – B. Lukošius lieka – „buvau priimtas iškart į dramos teatrą Kaune“⁶, netrukus perėjo į A. Olekos-Žilinsko organizuojamą Jaunųjų teatrą, o J. Miltinis 1931 m. vasarą „su savo vadovu ir režisieriumi Juozu

1 DREWS, Arthur. *Psychologie des Unbewussten*. Berlin: Verlag von Georg Stilke, 1924, p. [I].

2 *Juozo Miltinio asmeninė biblioteka: katalogas*. D. 1–2. Panevėžys: [Amalkeros leidyba], 2008–2009.

3 DREWS, Arthur. *Psychologie des Unbewussten*.

Berlin: Verlag von Georg Stilke, 1924, p. [I].

4 SAKALAUSKAS, Tomas. *Apologija*. Vilnius: Scena, 1999, p. 84.

5 SAKALAUSKAS, Tomas. *Monologai*. Vilnius: Mintis, 1981, p. 22.

6 *Balys Lukošius (1908–1987): artistas, režisierius*,

Stanuliu atvyksta į Šiaulius⁴⁷. Vaidybos mokykloje užsitęsusi pažintis nenutrūko, nors šie ryšiai nebuvo nei pernelyg draugiški, nei artimi, nei labai kolegiški. Tai, matyt, nulėmė kartu su J. Miltiniu apie 1929–1930 m. gyventas laikas, kai tarp įvairių popierių ir užrašų B. Lukošius aptiko J. Miltinio įrašą „N valandą susipykti su Lukošium“⁴⁸. Šį faktą prisiminimuose apie B. Lukošių yra paliudijusi Vaidybos mokyklos bendramokslė Gražina Jakavičiūtė. Rastas lapelis, reikia manyti, įtraukė į konfliktą, o žemaitiškas būdas ir teatrališka prigimtis skatino atsirevanšuoti, kas išvirto į sarkastiškus, dažnai viešus J. Miltinio erzinius. Vieną iš tokių erzinių prisiminimuose apie B. Lukošių yra pasakojęs teatrologas Petras Bielskis, kai J. Miltinis Vilniuje, aktorių namuose, „išsakė mintį, kad prie teatrų reikėtų steigti psichoanalitines laboratorijas ir tuo padėti aktoriams sukurti vaidmenis“⁴⁹, o B. Lukošius paprašė tuoj žodžio ir pradžioje „lyg ir pritarė Miltinio idėjai, bet labai netikėtai užbaigė: „Bet ne kiekvienas teatro meno vadovas ryšis prie savo teatro įsteigti beprotnami!“⁵⁰ J. Miltinio buvo sureaguota žaibiškai: „spyrė koja į tribūną, kurioje tebestovėjo Lukošius <...>, konfliktas tuo ir baigėsi“⁵¹, o „Lukošius grįžo į savo vietą, atsigrižo [į P. Bielskį – A. M.] ir švytėdamas“⁵² lyg tarp kitko pasakė: „O Miltinis ir supyko!“⁵³ Šis žaidimas provokuojančiomis situacijomis ir konfliktais tęsėsi visą likusį gyvenimą.

Akivaizdu, kad šio knygos įrašo istorija ne tik liudija knygos pasisavinimo faktą, bet ir savotiškai reflektuoja socialinius-kultūrinius sovietinio gyvenimo ypatumus, kai cenzūra ir įvairūs draudimai trukdė tenkinti saviugdos ir intelektualinius poreikius, todėl skaitymo, savišvietos ir lavinimosi intelektualiams tikslams pasiekti pasinaudojama pačiomis netikėčiausiomis ir keisčiausiomis aplinkybėmis. Kartais nevengiant ir prieš tai aprašytųjų. Bet ar tik dėl šių priežasčių taip susiklostė minimo egzemplioriaus likimas ir todėl atsirado šis įrašas?

Režisierius J. Miltinis aktorius ruošė Dramos studijoje, veikusioje prie Panevėžio valstybinio dramos teatro, neatsietai nuo užimtumo teatre, tuo pat metu ugdydamas visapusišką, išsilavinusią, kūrybingą ir intelektualią asmenybę. Aktoriaus asmenybės išskirtinumas ir kūrybinis braižas atsiskleisdavo per individualius ieškojimus ir atradimus – tam puikiai tikdavo režisieriaus asmeninės bibliotekos knygos. Turėdamas savo teatro viziją, J. Miltinis jam reikalingas ir šiame darbe būtinas knygas įsigijo jau Kaune (daugumą jų Pribačio ir Vokiečių knygynuose), kitos atsiųstos Paryžiaus laikų bičiulių ir užsienio lietuvių, po karo emigravusių į Vakarų. Tokius dovanojamus leidinius su donaciniais įrašais, dedikacijomis, autografais režisierius nepaprastai saugojo ir tausoj, niekam neskolino, be to, kažkur buvo skaitęs, kad knygą vogti – ne nuodėmė.

Taigi toliau aptariamas B. Lukošiaus veiksmas ir įrašas apie vagystę, o vėliau įvykęs kitas – dovanojimo aktas leidžia teigti, kad vagystė buvo spontaniška ir skirta J. Miltiniui sarkastiškai paerzinti, kas, neabejotina, pavyko. Vagystės, taip pat ir įrašo padarymo laiku J. Miltinis jau žinojo, kad iš Šiaulių teatro pa-

šalinamas, nes „naujajame sezone nebuvo J. Miltoniui paliktas jo etatas“. Taigi darytina prielaida, kad būsimas režisierius atvyksta į Kauną susitikti, o kartu ir atsisveikinti su čia likusiais bičiuliais, kur apie mėnesį užtrunka. Jau 1932 m. rugpjūčio 7 d. bičiuliui Petruui Karužai adresuotame laiške jis rašo: „Paryžiuje gyvenau nuo VI. 18.“¹⁴

Po B. Lukošiaus proveniencija knygoje yra dar vienas knygos nuosavybę patvirtinantis ženklas – dovanos gavėjo įrašas, o kartu ir savotiška atsisveikinimo su knyga išraiška: „Po dvidešimties metų gražinu atsišaukusiam savininkui Juozui Miltoniui. D. Urbas / Vilnius / 1952.XII.28“¹⁵ Be to, šis įrašas informuoja, kad į šią tariamai nusikalstamą veiką buvo įtrauktas (netiesiogiai) dar vienas asmuo – dovanos gavėjas. Tokią išvadą suponuoja Dominyko Urbo (1908–1996) – įvykio bendrininko ir antrojo įrašo teksto autoriaus – paliudijimas. Verta atkreipti dėmesį, kad vertėjas, matyt, be didesnių prieštaravimų priėmė šią dovaną – tai liudija išlikusi proveniencija, kurią, atgavęs nusavintą knygą, J. Miltonis bandė pašalinti (išlikusios trynimo žymės). Neaptikta faktų, patvirtinančių jų bendravimą, todėl ryšius bandyta atkurti remiantis laikotarpio įvykių analize ir prielaidomis. Rekonstruojant B. Lukošiaus ir D. Urbo ryšius bei jų užuomazgą pastebėta, kad jau pradedantis vertėjas tuomet mokėsi Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, kuris tada veikė Kaune, ir tuo pat metu, 1932–1934 m., dirbo Kauno miesto muziejuje. B. Lukošius ir D. Urbas bendradarbiavo su „Sakalo“ leidykla, kur jų draugystė galėjo užsimegzti ir per bendrą pagėgį – vertimus, taip jie galėjo atsidurti vienoje draugijoje.

Dar įdomiau pažvelgti į D. Urbo ir J. Miltonio draugystės saitus. Jų bendravimo ryšių iki D. Urbui persikeliant gyventi į Panevėžį taip pat nenustatyta, todėl visai tikėtina, kad karo metais „gyvenimo sąlygoms itin pablogėjus“¹⁶, gavęs pasiūlymą grįžti į Panevėžio miesto muziejų, iš Kauno persikėlęs, jis galėjo susipažinti su naujojo teatro aktoriumi ir režisieriumi J. Miltoniu. Juolab kad D. Urbas aktyviai dalyvavo miesto šviečiamojoje ir kultūrinėje veikloje, mokytojavu Berniukų gimnazijoje ir dėstė Mokytojų seminarijoje. Neatmestina, kad ši pažintis galėjo įvykti ir per vertėją, buvusį kultūros ministrą, D. Urbo bendramokslį Juozą Banaitį, su kuriuo bičiuliavosi J. Miltonis.

dailininkas, pedagogas: dokumentai, laišakai, pasisakymai, ištraukos iš dienoraščių, straipsniai. Vilnius: Matrica, 1995, p. 22.

7 SAKALAUŠKAS, Tomas. *Monologai*, p. 26.

8 SAKALAUŠKAS, Tomas. *Apologija*, p. 87.

9 *Balys Lukošius (1908–1987): artistas, režisierius, dailininkas, pedagogas: dokumentai, laišakai, pasisakymai, ištraukos iš dienoraščių, straipsniai*, p. 221.

10 Ten pat.

11 Ten pat.

12 Ten pat.

13 Ten pat.

14 SAKALAUŠKAS, Tomas. *Apologija*, p. 28.

15 DREWS, Arthur. *Psychologie des Unbewussten*, p. [1].

16 MARKEVIČIUS, Valentinas. *Žodžiai apie Dominyką Urbą*. Kaunas: Atmintis, 1996, p. 12.

Taigi skelbiamas įrašas svarbus ir kaip knygos nuosavybės būdas, ir kaip dokumentinės informacijos perdavimo ženklas, kuriuo remiantis galima rekonstruoti asmeninės bibliotekos ir jos savininko santykį su kultūrine aplinka; jis, kaip vienas iš knygos nuosavybės ženklų, suteikia knygai išskirtinę reikšmę ir leidžia pažvelgti į ją kaip į ypatingą ir išsiskiriančią iš kitų to paties tiražo ir leidimo egzempliorių visumos.

Kaip matyti, XX a. ketvirtąjį dešimtmečio spontaniškos ir teatrališkos vagsystės epizodui paliudyti skirtas įrašas tampa ne tik knygos nuosavybę liudijančiu faktu, bet ir reikšmingu, susidomėjimą keliančiu pavieniu knygos egzemplioriaus unikalumo patvirtinimo faktu. Reikia pripažinti, kad minėtas Arthuro Drewso leidinys, susilaukęs išskirtinio dėmesio dėl įdomių ir retų knygos nuosavybės ženklų – įrašų, jau savaime įgyja istorinę reikšmę.

Kalbant apie minėtą leidinį reikėtų paminėti, kad ši knyga ne tik atspindi nenuginčijamai įdomius su knygos nuosavybės ženklais susijusius faktus, bet ir iliustruoja nevykusios knygrišystės faktą, kai įrišant knygos kraštai buvo per daug apipjaustyti, taip sugadinant ne tik knygos nuosavybės ženklą, bet ir apskritai pažeidžiant knygos, kaip egzemplioriaus, visumą, taip sumenkinant jos istorinę muziejinę vertę. Tenka pastebėti, kad dėl šios priežasties sudėtinga nustatyti ir įsigijimo faktą, nes įrišant viršelis neišsaugotas, tik pagal išleidimo metus, vietą ir leidyklą galima spėti, kad tai Vokiečių arba Pribačio knygynas, nes „abu knygynai prekiaavo daugiausia vokiškomis knygomis, gautomis iš Vokietijos, Austrijos ir Šveicarijos leidėjų“¹⁷, o viršelio vidinėje pusėje būdavo knygyno reklaminė lipdė. Taip pažeidus knygą sunaikinama ne tik jos vienovė, bet ir ryšiai su epocha, o aptariamam atveju apsunkinamas detektyvinės įrašų atsiradimo mįslės išaiškinimas. Vis dėlto šis egzempliorius svarbus ne tik dėl fiksuotų įrašų, bet ir dėl trijų besikeitusių knygos savininkų buvimo fakto, jų susitikimo, bendravimo. Tuo remiantis galime išsamiau tyrinėti ir plačiau pažvelgti į šių neeilinių asmenybių biografijas, jų vietą kultūros istorijoje.

J. Miltonio asmeninis knygų rinkinys su jame rastais knygos nuosavybės ženklais aprašytas, suinventorintas, pasiekiamas virtualiai. Tai užtikrina visapusišką prieigą vartotojui prie jos duomenų, o tyrinėtojui galimybę naudotis dokumentais, kaip tolesnių tyrinėjimų šaltiniu.

Įteikta 2018 m. rugsėjo 4 d.

17 GLOSIENĖ, Audronė. Vakarų Europos literatūros knygynai prieškariniame Kaune. *Knygotyra*, 1994, t. 21(28), p. 110.